

55
0'-83

O'RTA OSIYO GEOLOGIYASI

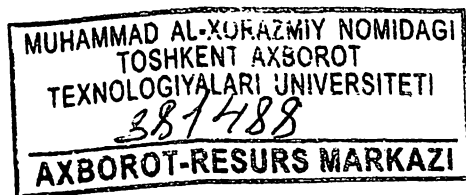
Toshkent 2017

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI
O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

**O'RTA OSIYO GEOLOGIYASI
(O'zbekiston Respublikasi Oliy o'quv yurtlari
geologiya va geografiya fakultetlari talabalari
uchun o'quv qo'llanma)**

**Bosh muharrir
O'zMU professori R.N.Abdullaev**

Toshkent 2016

UO'K 551.1/4(574/575)(075/8)

KBK 26.3(543)ya73

O' 83

O'rta Osiyo geologiyasi / R.N.Abdullaev, X.J.Ishboev, I.N.G'aniev, A.R.Qushoqov, X.Chiniqulov; bosh muharrir: R.N.Abdullaev; O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi: Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti. - T.: «Mineral resurslar ilmiy-tadqiqot instituti» Davlat korxonasi, 2016. - 214 b.: 6 rasm, 5 jadval.

ISBN 978-9943-364-73-8

«O'rta Osiyo geologiyasi» o'quv qo'llanmasida tektonik rayonlash sxemasiga muvofiq O'rta Osiyo hududining geologik tuzilishi, burmali qambarlar, qadimgi va yosh platformalarga tavsif berilgan. Ularning tuzilishi, geologik va geodinamik rivojlanishidagi qonuniyatlarni hamda ularda foydali qazilma konlarining joylashuvidagi xususiyatlar ko'rib chiqilgan. O'rta Osiyo hududidagi turli yoshdagi strukturaviy elementlarining qiyosiy tahlili keltirilgan.

O'quv qo'llanma O'zbekiston OO'Yu geologiya va geografiya bakalavriat va magistratura talabalariga mo'ljallangan.

UO'K 551.1/4(574/575)(075/8)

KBK 26.3(543)ya73

Mualliflar:

**R.N.Abdullaev, X.J.Ishboev, I.N.G'aniev,
A.R.Qushoqov, X.Chiniqulov**

Taqrizchilar:

geologiya-mineralogiya fanlari doktori **A.U.Mirzayev**
geologiya-mineralogiya fanlari nomzodi **A.A.Musayev**

ISBN 978-9943-364-73-8

© Mirzo Ulug'bek nomidagi
O'zbekiston Milliy universiteti, 2016
© «Mineral resurslar ilmiy-tadqiqot
instituti» Davlat korxonasi, 2016

SO'ZBOSHI

«O'rta Osiyo geologiyasi» o'quv qo'llanmasining asosini O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan o'quv dasturiga muvofiq Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti geologiya fakultetida mualliflar tomonidan bakalavriatura va magistratura talabalariga o'qiladigan ma'ruzalar mazmuni tashkil etadi.

«O'rta Osiyo geologiyasi» nomli yangi o'quv qo'llanmani yozish O'rta Osiyo turi hududlarining murakkab geologik va tektonik tuzilishi, turi turkumlariga cho'kindi, metamorfik va magmatik strukturaviy-moddiy komplekslari va ularda uchraydigan xilma-xil foydali qazilmalari bilan tanishtirish lozimligidan kelib chiqadi. O'quv qo'llanmani nashrga tayyorlashda «Stratigrafiya», «Paleontologiya», «Litologiya», «Petrografiya», «Geotektonika», «Foydali qazilmalar geologiyasi» kurslari bo'yicha ma'ruza konspektlaridan foydalanilgan. Shuningdek Rossiya, O'zbekiston, Qirg'iziston va Tojikistonda chop etilgan yirik monografiyalardan ham foydalanilgan.

Tektonik-geologik materiallarni tizimlash, tahlil qilish va bayon etish uchun asos bo'lib tarixiy-tektonik tahlil asosida o'tkzilayotgan O'rta Osiyo hududlarini tektonik rayonlash xizmat qildi. Odatda kontinentlar tektonik strukturalarining asosiy toifalari sifatida qadimiy platformalar va burmali qambarlar qaraladi. Shu tufayli darslikda ikki qadimiy massivlar – Ustyurt va Qoraqum-Tojik va ikkita burmali qambarlar (O'rta Osiyo hududida) – O'rol-Muq'ul va Alp-O'rtaerdengizi strukturalarning geologik-tektonik tuzilishi bayon etiladi. O'rol- Muq'ul burmali qambarida Tiyon-Shon burmali viloyati va Turon plitasining shimoliy-sharqiy qismi, Alp-O'rtaerdengizi qambarida esa Pomir, Kopetdag' burmali viloyatlari va Turon plitasining janubiy-g'arbiy qismi ko'rib chiqiladi.

O'quv qo'llanmada keltirilgan adabiyotlar ro'yxati to'liq emas. Unda faqat yirik umumlashtiruvchi monografiyalar ko'rsatilgan. Chunki, birinchidan, matnni ko'p sonli havolalar bilan murakkablashtirmaslik lozim edi, ikkinchidan, u talabalar va asosiy manbalar bilan tanishishni xohlovchi mutaxassislar uchun mo'ljallangan.

Umuman olganda, mazkur o'quv qo'llanmani tayyorlashda geologik materiallarning asosiy manbaasi bo'lib 1998 yili chop etilgan «O'zbekiston Respublikasi geologiyasi va foydali qazilmalari» monografiyasi sanaladi. Shuningdek, ba'zan birlamchi materiallarning yetishmasligi tufayli, E.E.Milanovskiy, N.V.Koronovskiy, V.M.Tseysler va boshqa mualliflarning «Mintaqaviy geologiya» darsliklari bo'yicha olingan ba'zi natijalari va xulosalaridan foydalanildi.

«O'rta Osiyo geologiyasi» bo'yicha darslik va o'quv qo'llanmalarining yo'qligi sababli nashr etilayotgan mazkur kitobdan O'zbekiston Oliy o'quv yurtlari geologiya va geografiya fakultetlari bakalavriatura va magistratura talabalarini foydalanishi mumkin.

Mualliflar matn va chizmalarni tayyorlashda ko'rsatgan yordami uchun A.V.Azimova va N.V.Bulinalarga o'z minnatdorчилигинi bildiradi.

I bob. O'RTA OSIYO TUZILISHINING OROGRAFIK SXEMASI

O'rta Osiyo hududlarining dastlabki orografik sxemasi XIX asr boshlarida nemis olimi A.Gumboldt tomonidan tuzilgan. Uning tasavvuriga ko'ra O'rta Osiyo orografiyasida asosiy e'tibor meridional cho'zilgan mafik Bolor yoki Belurtov tizmasiga va bu hududlarda harakatdagi vulkanlarning keng rivojlanganligiga qaratilgan.

Rus olimlari tomonidan O'rta Osiyoda o'tkazilgan tadqiqotlar (P.P.Semenov-Tyan-Shanskiy, N.A.Severtsov, A.P.Fedchenko, I.V.Mushketov, N.P.Barbot-de-Marni va b.) shuni ko'rsatdiki, O'rta Osiy tog'qurilmalariga A.Gumboldt tasavvur qilgan tartibsiz to'plangan, bir-birini kesib o'tuvchi emas, balki cho'zinchoq, o'zaro parallel joylashgan tog' tizmalari xarakterli ekanligini ko'rsatdi va harakatdagi vulkanlar ham yo'q. Umuman olganda O'rta Osiyo tog'qurilmalarining yo'nalishi kenglikka yaqin bo'lib, o'rta qismida birmuncha janubga yoysimon egilganligi aniqlandi (1- rasm).

Bundan tashqari, «O'rta Osiyo», «Markaziy Osiyo» tushunchalarining o'zi aniq bo'lmagan va ularga turli olimlar tomonidan turlicha ma'no berishgan. A.Gumboldt O'rta Osiyoning hududini 39,50 va 49,50 sh.k. kiritib, uning shimoliy va janubiy chegaralarini belgilagan, g'arbiy chegarasini Kaspiy dengizining sharqiy qirg'oqi bo'yicha o'tkazgan, sharqiy chegarasi esa noaniqligicha qolavergan. F.Rixtgofer tasavvuricha Markaziy Osiyo janubda Tibetdan boshlab shimolda to Oltoygacha, g'arbda Pomirdan sharqda Xingangacha cho'zilgan kengliklarni egallagan.

Hozirgi davrdagi tushuncha bo'yicha O'rta Osiyo g'arbda Kaspiy dengizi, shimoda Janubiy O'rol va To'rq'oy botiqligi, sharqda Tarim platformasi, janubda Afg'oniston va Eron bilan chegaradosh.

Relief xarakteriga ko'ra O'rta Osiyo hududi ikki qismga aniq ajraladi. Uning g'arbiy qismida Ustyurt, Manq'ishloq va Turon past tekisligini qamrab olgan tekislik hududlari ustivorlik qiladi, sharqiy qismini esa Tiyon-Shon va Pomirning osmono'par tog'lari egallagan. G'arbiy qismining xarakterli xususiyati bo'lib 140-200 m mutlaq balandliklarda joylashgan yassi, sust parchalangan tekisliklar sanaladi. Turon pasttekisligi Qizilqum va Qoraqum sahrolarini o'z ichiga oladi. Ular orasidagi chegara Amudaryo orqali o'tadi. Qizilqumhududida paleozoy tepaliklari – Tomditov, Bukantov, Sultonuvays, Ovminzatov, Aristontov, Qoratov,